

1. Більшість республік колишнього СРСР не відмовилися від кримінально-правової охорони трудових прав (за винятком Латвійської й Естонської Республік), однак спостерігається тенденція до звуження сфери дії кримінального закону на трудові правовідносини.

2. Звуження сфери дії кримінального закону на трудові відносини виражається або у відмові від загальної норми, що встановлює відповідальність за посягання практично на будь-які трудові права людини і встановленням відповідальності за найбільш небезпечні посягання або залишенні загальної норми, але зі звуженням сфери її дії і встановленням ряду спеціальних норм про відповідальність за посягання на конкретні трудові права людини.

Список літератури: 1. Скобелкин В.Н. Обеспечение трудовых прав в СССР. М., 1987. 2. Права человека // Сборник международно-правовых документов. Отв. редактор А.В. Багдасарян. Ер., 1997. 3. Лановенко И.П. Борьба с преступлениями против трудовых прав и безопасности производства. К., 1971; Лановенко И.П., Чангули Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. К., 1989; Шогенов А.К. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан в СССР: Автореф.... канд.юр.наук. Ростов-на-Дону. 1973; Вышинская З.А. Преступления в области трудовых отношений. М., 1949. 4. Уголовный кодекс Грузии / Науч.ред. З.К. Бигвава. Перевод с грузинского И. Мериджаншвили. Санкт-Петербург, 2002. 5. Уголовный кодекс Республики Беларусь / Предисловие проф. Б.В. Волженкина, Обзорная статья А.В. Баркова. СПб., 2001. 6. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Предисловие министра юстиции Республики Казахстан докт. юрид. наук, проф. И.И. Рогова. 2001. 7. Уголовный кодекс Кыргызской республики / <http://www.toktom.elcat.kg>. 8. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / Предисловие А. В. Федорова. СПб., 2001. 9. Кримінальний кодекс України. Х., 2001. 10. Уголовный кодекс Российской Федерации. М., 1996. 11. Уголовный кодекс Туркменистана / На туркменском и русском языках. Ашхабат, 1997. 12. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / Научное редактирование, предисловие докт. юрид. наук, проф. И.М. Рагимова. Перевод с азербайджанского Б. Э. Аббасова. СПб., 2001. 13. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч.ред. канд. юрид. наук А.И. Лукашкова и канд. юрид. наук С.А. Саркисовой. Перевод с латышского канд. юрид. наук А И Лукашкова. СПб., 2001. 14. Уголовный кодекс Эстонской Республики / Науч.ред. и перевод с эстонского В. В. Запечалова. СПб., 2001. 15. Уголовный кодекс Республики Узбекистан с изменениями и дополнениями на 15 июля 2001 года. Санкт-Петербург., 2001. 16. Комментарий к Уголовному Кодексу РСФСР. М., 1985. 17. Уголовный кодекс Испании. М., 1998.

Надійшла до редколегії 27.07.03

О.О. Житний

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ДІЙОВОГО КАЯТТЯ

Поняття «дійове каяття» у науковому апараті кримінального права існує давно. Воно зустрічається в працях дореволюційних криміналістів [1, с.53-54], а широкого вжитку в кримінально-правовій літературі набуває з другої половини ХХ ст. Однак, у теорії кримінального права єдиної думки про його зміст та ознаки не склалося (у зв'язку із цим М.Д. Дурманов навіть пропонував від нього відмовитись [2, с. 207-208]). Під дійовим каяттям

криміналісти розуміли певні соціально корисні вчинки особи після вчинення нею злочину, однак уявлення про їх зміст, мотиви, юридично значущі ознаки та правові наслідки були досить розмитими.

Стан речей принципово змінився після прийняття нового КК України. Вперше у кримінальному законодавстві України поняття «дійове каяття» використане у назві ст.45 КК, згідно з якою особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаласяся, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Такий перехід цього поняття з суто теоретичної у практичну площину потребує вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо розуміння змісту й ознак дійового каяття, яким обумовлюється здійснення передбаченого ст.45 КК звільнення від кримінальної відповідальності.

Виходячи зі змісту ст.45 КК, дійове каяття є сукупністю детермінованих щирим розкаянням особи соціально корисних посткримінальних вчинків. Як і будь-яка поведінка, воно має свої об'єктивні й суб'єктивні ознаки [3, с.13 та далі; 4, с.12–14]. До перших належать дії, в яких дійове каяття знаходить своє зовнішнє вираження (відшкодування збитків, усунення шкоди, сприяння розкриттю злочину). В словосполученні «дійове каяття» акцент стоїть на першому слові [5, с.408]. Тому головну роль у його змісті відіграють певні соціально корисні дії особи і найбільше змістовне навантаження у конструкції дійового каяття несуть саме об'єктивні його ознаки. Тому вони повинні бути проаналізовані у першу чергу.

«Дійовий» означає «здатний активно діяти, впливати на когось, щось; ефективний». Тому дійове каяття може виявлятися лише в активній поведінці особи. Дії особи повинні бути результативними: в оцінці дійового каяття має значення не процес їх вчинення, а кінцевий результат. Тому настання соціально корисних наслідків посткримінальних вчинків особи означає, що підстав для застосування ст.45 КК немає.

Виходячи з приписів чинного законодавства, а також враховуючи етимологію слів «школа», «збитки», можна зробити висновок, що збитки в тексті ст.45 КК слід розуміти як втрати майнового характеру, які можна виразити в грошовому або майновому еквіваленті. Наявність збитків означає зменшення маси або якості належного власнику майна. Під шкодою в цій статті, як на нашу думку, маються на увазі будь-які види юридично значущого негативного результату вчиненого суспільно небезпечного діяння. В цьому випадку поняттями «школа», «збитки» охоплено не лише суспільно небезпечні наслідки, які входять до ознак складу злочину, але й ті шкідливі наслідки, які лежать за межами цього складу [3, с.19; 4, с.13]. Вони складаються з негативних змін у охоронюваних законом об'єктах і з втрат, яких зазнає держава, юридичні й фізичні особи внаслідок вчиненого суспільно небезпечного діяння. До них належить, зокрема, моральна шкода, організаційна шкода, судові витрати, витрати на стаціонарне лікування потерпілого тощо. Якщо ж у ст.45 КК визнати шкодою, збитками лише передбачені серед ознак складу злочину суспільно небезпечні наслідки, слід дійти висновку, що законодавець поставив звільнення від кримінальної

відповідальності у залежність від конструкції об'єктивної сторони злочину, обмеживши сферу застосування ст.45 КК лише випадками вчинення закінчених злочинів з матеріальним складом. Деякі науковці результатом відшкодування збитків, усунення шкоди бачать відновлення суспільних відносин [6, с.147–148]. Погодившись із такою точкою зору, об'єктом дійового каяття* слід визнати шкоду в її соціальному аспекті. Однак, для застосування ст.45 КК необхідне повне відшкодування збитків, а «пошкодження», «розрив» суспільних відносин в реальному житті й з урахуванням відомих законів природи не можуть бути доведені, отже, не можна визначити й «розміри» таких пошкоджень, а відповідно – й повноту їх відновлення [7, с.63]. Тому, якщо у ст.45 КК шкоду тлумачити в масштабі змін суспільних відносин, то реалізація положень цієї норми стане практично недосяжною. Об'єктом дійового каяття можна визнати негативні зміни лише у конкретних елементах суспільних відносин, які піддаються злочинному впливу: у предметі суспільних відносин, соціальному зв'язку або суб'єкті – учасникові суспільних відносин [8, с.29 та далі].

Спираючись на таке уявлення про зміст об'єкта дійового каяття, повне відшкодування збитків можна визначити як внесення коштів або майна у фонди фізичної чи юридичної особи, які зазнали матеріальних втрат та понесли витрати внаслідок вчиненого суспільно небезпечного діяння. Повне відшкодування означає, що воно повинне проводитися в розмірі, еквівалентному понесеним втратам. Його кінцевим результатом є відновлення майнового стану потерпілого у дозлочинному стані. Спосіб відшкодування збитків значення не має (це може бути передача або перерахування на рахунок потерпілого коштів, повернення предметів злочинного посягання, передача рівноцінного або аналогічного майна, надання лікарських засобів, здійснення оплати за лікування тощо), однак необхідно, щоб він був законним. Особливістю усунення заподіяної шкоди є те, що воно може мати місце у випадках заподіяння не лише майнової, але й іншої шкоди (організаційної, фізичної тощо), а також при настанні такого наслідку, як небезпека заподіяння шкоди. Усунення шкоди є ліквідацією шкідливих наслідків злочину шляхом відновлення первинного стану предмета злочинного посягання (наприклад, ремонт пошкодженого майна, лікування потерпілого і догляд за ним, надання медичної допомоги, спрямованої на відновлення здоров'я потерпілого, вибачення перед потерпілим, відновлення податкового обліку тощо). Слід відзначити, що відшкодування збитків та усунення шкоди є близькими за своїм змістом і результатом видами посткримінальної поведінки, що іноді приводить до їх змішування. Цьому, зокрема, сприяють і положення ЦК України, оскільки в його ст.453 поняттям «відшкодування» охоплено як, власне, усунення шкоди, так і відшкодування збитків. Однак, у диспозиції ст.45 КК ці ознаки дійового каяття наведено

* Використовуючи поняття «об'єкт дійового каяття», ми виходимо з того значення, якого категорії «об'єкт» надається у загальнотеоретичній літературі: об'єкт – це те, що протистоїть людині в її практичній і пізнавальній діяльності. В даному випадку ним є негативно оцінюваний з правової точки зору результат діяльності суб'єкта в минулому (шкода, збитки, завдані вчиненим ним діянням), на який він, дієво каючись, спрямовує свою активність.

через сполучник або, тобто відшкодування збитків і усунення шкоди мають юридичне значення альтернативних самостійних ознак. Цим законодавець надає можливість для певного «маневру» при застосуванні ст.45 КК.

Оскільки об'єктом дійового каяття може бути такий наслідок злочину, як моральна шкода, то перелік об'єктивних ознак дійового каяття у ст.45 КК видається неповним. Про відшкодування може йтися, якщо негативні наслідки злочину мають товарно-вартісний зміст, а тому можуть бути об'єктивно обчислені у грошовому еквіваленті [9, с.19]. При оцінці моральної шкоди використання еквівалентного принципу неможливе, оскільки фізичні й моральні страждання людини, які є змістом моральної шкоди, точної вартості не мають. Тому таким, що відповідає нематеріальному характеру моральної шкоди, є поняття компенсація за моральну шкоду, але не повне відшкодування останньої. Уявляється, що доповнення цим поняттям ст.45 КК усуне названий недолік.

Об'єктивною ознакою дійового каяття є такі дії особи, як активне сприяння розкриттю злочину. З'ясування змісту цієї ознаки потребує визначення часових меж, в яких вчинки особи можна кваліфікувати як сприяння розкриттю злочину. Вивчення робіт з кримінального процесу свідчить, що у вирішенні цього питання існує проблема. Так, деякі фахівці цієї галузі права вважають моментом визнання злочину розкритим винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого [10, с.4]. Інші пов'язують його з кінцевими результатами процесуальної діяльності, визнаючи злочин розкритим з моменту затвердження обвинувального висновку або іншого підсумкового документа у справі на стадії розслідування [11, с.30]. Також існує точка зору, що злочин розкрито лише після набрання сили обвинувальним вироком суду, а у випадку відмови у порушенні кримінальної справи чи її закриття з нереабілітуючих підстав – після набрання сили відповідним рішенням [12, с.10]. А.М. Ларін звернув увагу, що момент розкриття злочину пов'язаний з тим, діяльність якого органу розглядається: з точки зору оперативно-розшукових служб злочин розкрито, коли встановлено підстави для притягнення особи до участі в справі як підозрюваного чи обвинуваченого; слідчий вважає злочин розкритим, визнавши зібрані в справі докази достатніми для складання обвинувального висновку; судові визнання злочину розкритим відображається в обвинувальному вирокі [13, с.86]. Вивчення кримінально-процесуального закону підтверджує слушність цього зауваження. Дійсно, суб'єктами розкриття злочинів в ст.4 КПК названо суд, прокурора, слідчого, орган дізнання. Виходячи з визначеної у ст.103 КПК компетенції органу дізнання, розкриття ним злочину закінчене з моменту виявлення всіх ознак злочину й встановлення осіб, які його вчинили. Отже, якщо злочин вчинено в умовах очевидності й особу затримано на місці скоєння злочину, вона втрачає можливість бути звільненою від кримінальної відповідальності за ст.45 КК (адже сприяти вже ні в чому), а якщо злочинець зникає з місця події, його шанси на звільнення підвищуються, адже він, наприклад, може з'явитися із зізнанням і цим сприяти розкриттю злочину? Виходячи з цього аспекту поняття «розкриття злочину», ознаками дійового каяття є незначна кількість вчинків (повідомлення про вчинений злочин, з'явлення із зізнанням), сфера дії ст.45 КК значно звужується, а

можливість дійового каяття ставиться в залежність від ефективності роботи правоохоронних органів. Якщо ж при з'ясуванні обсягів розглядуваної ознаки дійового каяття виходити з повноважень органів досудового слідства, то вона може бути інтерпретована значно ширше, оскільки у цьому випадку, виходячи зі статей 4, 64–66 КПК, поняття «розкриття злочину» охоплює різноманітні процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи, спрямовані на з'ясування й доказування події злочину, часу, місця, способу, вини обвинувачуваного, мотивів злочину, обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинувачуваного, інших обставин, що характеризують особистість обвинувачуваного, характеру й розміру заподіяних злочинами збитків тощо. Відповідно, збільшується й кількість вчинків особи, які можна розцінити як сприяння розкриттю злочину, а момент розкриття злочину віддаляється до часу закінчення досудового слідства. З позиції Верховного Суду України, певні дії особи можуть бути враховані як сприяння в розкритті злочину, якщо їх вчинено до закінчення судового слідства [16].

Таким чином, однозначно вирішити указану проблему проблематично, оскільки різні правозастосовчі органи мають право тлумачити зміст ознаки «сприяння розкриттю злочину» по-різному. Це може негативно відобразитися на практичному застосуванні ст.45 КК. Потрібне таке формулювання розглядуваної ознаки дійового каяття, яке б виключало будь-які розбіжності в її розумінні. На нашу думку, об'єктивною ознакою дійового каяття особи є сприяння нею збиранню й перевірці доказів у кримінальній справі як до направлення її до суду, так і під час судового слідства. Для правильної оцінки цього процесу поняття «розкриття злочину» недостатньо. Необхідно звертатися до іншого поняття: «розслідування злочину», основним змістом якого є відшукування й закріплення доказів з метою встановлення істини в справі [14, с.20]. Тому об'єктивну ознаку дійового каяття у ст.45 КК доцільно переформулювати таким чином: «...активно сприяла розкриттю та розслідуванню злочину...». Це попередить можливі непорозуміння під час застосування ст.45 КК, сприятиме більш ефективному досягненню однієї з закладених у цій нормі цілей: схилити особу, яка вчинила злочин, до співробітництва з правосуддям на всіх стадіях кримінального судочинства.

Способи активного сприяння розкриттю й розслідуванню злочину можуть бути різноманітними: повідомлення органам дізнання, слідства чи суду інформації про обставини вчиненого злочину та про його учасників, ініціативна допомога у відшукуванні речових доказів, свідків, у розшуку й затриманні співучасників, проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, експертиз тощо [15, с. 102-103]. Проблематичною уявляється конкретизація використаної в ст.45 КК ознаки «активності». Очевидно, «активне» сприяння розкриттю злочину повинне якісно відрізнятися від «звичайного» сприяння (адже «пасивне» сприяння неможливе в принципі), «активність» указує, що дії особи повинні мати високу інтенсивність і ефективність. Однак, закон не визначив, а практика не виробила критеріїв розмежування «звичайного» та «активного» сприяння. Визначення активності є процесом оціночним: в одній ситуації певні дії можна оцінити як активні, а стосовно іншої ситуації й іншої особи аналогічні дії можуть активними не

визнаватися. Уявляється, що як активне сприяння розкриттю злочину слід розцінювати передусім правдиві й повні свідчення особи про всі відомі їй обставини вчиненого злочину. Будь-які дії чи бездіяльність особи, спрямовані на утруднення розкриття чи розслідування вчиненого нею злочину виключають визнання її поведінки дійовим каяттям. Так, місцевим судом обґрунтовано було відмовлено в задоволенні клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям, оскільки обвинувачений А-в, який під час досудового слідства добровільно дав повні свідчення, видав речові докази, згодом порушив підписку про невиїзд, у зв'язку із чим кримінальна справа припинялася, А-в оголошувався в розшук. Слід зазначити, що діяльність з розкриття злочинів може бути пов'язаною з ризиком для життя чи здоров'я осіб, які беруть в цьому участь. Неприпустимо вимагати від особи, яка вчинила злочин, участі у заходах, спрямованих на розкриття та розслідування злочину, але небезпечних для її життя чи здоров'я (наприклад, участі у затриманні інших співучасників, пов'язаному з їх збройним опором). Тому навіть у разі відмови обвинуваченого від участі у подібних небезпечних заходах, немає підстав вважати, що ознаки дійового каяття відсутні.

Новизна норми, в якій описано ознаки дійового каяття, цілком закономірно є причиною її неоднакового тлумачення, іноді й неправильного розуміння. Це стосується й положень ст.45 КК, які визначають об'єктивні ознаки дійового каяття. Уявляється, що висловлені у цій роботі і на рівні *de lege lata*, і на рівні *de lege ferenda* міркування можуть бути використані як для практичного застосування, так і для подальшого удосконалення приписів про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям.

Список літератури: 1. Люблинский П.И. Международные съезды по вопросам уголовного права за десять лет (1905–1915 гг.). Петроград, 1915. 2. Дурманов Н.Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. М., 1955. 3. Никулин С.И. Деятельное раскаяние и его значение для органов внутренних дел в борьбе с преступностью: Учеб. пособие / Под ред. Н.И. Загородникова. М., 1985. 4. Шерба С.П., Савкин А.В. Деятельное раскаяние в совершенном преступлении: Практическое пособие / Под общ. ред. С.П. Шерба. М., 1997. 5. Головкин Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб., 2002. 6. Сабитов Р.А. Посткриминальное поведение (понятие, регулирование, последствия). Томск, 1985. 7. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины: Проблемы теории и развитие законодательства. Х., 1994. 8. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Х., 1988. 9. Донцов С.Е., Глянцев В.В. Возмещение вреда по советскому законодательству. М., 1990. 10. Гаврилов А.К. Раскрытие преступления на предварительном следствии: Правовые и организационные вопросы. Волгоград, 1976. 11. Власов В.И. Расследование преступлений: Проблемы качества / Под ред. В.М. Парадеева. Саратов, 1988. 12. Міхєєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. К., 1992. 13. Ларин А.М. Преступность и раскрываемость преступлений // Государство и право. 1999. № 4. 14. Бандурка С.А., Слинко С.В. Расследование преступлений (уголовно-процессуальные проблемы): Монография. Х., 2000. 15. Алиперов Х.Д. Преступность и компромисс. Баку, 1992. 16. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26.04.2002 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів», п. 24.

Надійшла до редколегії 02.06.03